

- 26 Ա. Այտընեան, *Քննական քերականություն արդի հայերեն լեզուի*, Վիեննա, 1866, էջ 67:
- 27 Լ. Տեր-Պետրոսեան, *Հայ հին թարգմանական գրականություն*, Եր. 1984, էջ 10:
- 28 Հարցը աւելի խորութեամբ է քննուած հեղինակի դոկտորական ատենախօսութեան մէջ, որին ժամանակին հնարատրութիւն ենք ունեցել ծանօթանալու:

- 29 Եւսեբիոս Եմեսացի. *Մեկնությունը*, Վենետիկ, 1980, էջ 81: Այս գործը Աստուածաշնչի լատինացում է իր տեսակի մէջ ուրոյն մեկնություն է՝ ընտրովի հատուածների մեկնություն: Գործը հայերէն է թարգմանուել 5-րդ դարի առաջին կէսին, այսինքն՝ դասական (ոսկեդարեան) թարգմանութիւն է:

ՀԱՅՈՑ ՏԱՌԱՋԵԻԵՐԸ ՏԱՌԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ՝ ՏԵՍԱԿԷՏԻՑ

Ուրբէն Յակոբեան (Թարումեան)

Նստիստով է հայոց գրի Մշտչրոցեան յարեփոխակս 1600-ամեակին

Գիրը մարդու խօսքը երկրաչափական նշանների միջոցով ամրակայելու եւ տարածելու եղանակ է: Այն, որպէս տեղեկոյթի պահման եւ տարածման համակարգ, ենթադրում է տեղեկոյթի ստեղծող (գրող, հաղորդիչ) եւ տեղեկոյթի սպառող (ընթերցող, ընդունիչ), որոնք օգտուում են որոշակի կողային համակարգից՝ այբուբենից: Հաղորդակցուողները շահագրգռուած են չխախտել գրանշանների ձեւերը (կողը), այլապէս դրանք անճանաչելի, այսինքն՝ ոչ պիտանի կը դառնան:

Սակայն իր բնոյթով գիրը ենթակայ է աղաւաղումների, քանի որ գրանշաններն իրագործելիս դրանց ձեւը դժուար է վերահսկել: Իսկ որքան աւելի արագ է գրելու ընթացքը, այնքան աւելի շատ են սխալները, յատկապէս՝ անձնական առօրէական գրութիւններ կատարելիս: Գրի այս տեսակն ընդունուած է անուանել կենցաղային գիր: Հակառակ դրան՝ երբ գրանշանների տարրերը ոչ թէ գրուում են այլ՝ ակարում, տառերի ձեւերը հնարաւոր է դառնում պատկերել այնպէս, որ դրանք առաւելագոյն չափով համապատասխանեն տառի հանրաճանաչ կերպարին: Գրի այս տեսակն ընդունուած է անուանել կոթողային գիր: Սա գրի հիմնական, պաշտօնական տեսակն է, որը կիրառուում է տուեալ գրի (լեզուի) կրողների զգալի զանգուածներին ուղղուած կարեւոր գրութիւններ իրագործելիս²:

Գրի կոթողային իրագործումը հէնց այն օղակներից է, որոնք պաշտպանում են գրանշանների ձեւը տարաբնոյթ աղաւա-

ղումներից: Դրանցից է նաեւ ազգային գրչական դպրոցը, ուր դասաւանդուում են գրանշանների իրագործման եղանակները (վայելչագրութիւնը)՝ պաշտօնական, կոթողային գրի օրինակներով: Պատկերացնելու համար, թէ որքան արդիւնաւէտ է գործում տառաձեւերի պաշտպանման համակարգը, բաւական է համեմատել, օրինակ, ներկայիս լատինական գլխատառերի ձեւերը Տրայանոսի սեան Բ դարի արձանագրութեան տառաձեւերի կամ ներկայիս հայոց գլխատառերի ձեւերը Եղվարդի եկեղեցու Ձ. դարի արձանագրութեան տառաձեւերի հետ. նոյնիսկ հազարամեակների ընթացքում տառաձեւերը կարող են մնալ անփոփոխ:

Բայց կայ մի ուշագրաւ երեւոյթ. քանի որ իւրաքանչիւր հաղորդակցուող շահագրգռուած է ապահովել գրանշանների ընթեռնելիութիւնը, շատերը փորձում են հաղորդել իրենց գրածին առաւել հանդիսաւոր (կոթողային) տեսք. իրենց ձեռագրին բնորոշ որոշ կոր գծերը ուղղուում են, մեծ կորութիւն ունեցող հատուածները փոխարինում են անկիւններով, անկանոն կորերը՝ կարկինային կորերով եւ այլն: Տեղի է ունենում կենցաղային տառաձեւերի (աւելի ճիշտ՝ տառաձեւերի մասին կենցաղային, անձնական պատկերացումների) կոթողայնացում: Գրանշանի կոթողային ձեւի հետ կապ չունեցող յաւելեալ մասնիկները առանձին անհատներ մեկնաբանում են իւրովի՝ վերաիմաստաւորելով դրանք: Ապա նրանք ներառում են իրենց վերաիմաստաւորած մասնիկները իրենց կողմից իրագործուող կոթողային բնոյթի գրու-

Թիւններում՝ ստեղծելով վայելչագրական նոր ականդոյթներ:

Այսպէս, արդէն մեր օրերում տառատեսակների որոշ ձեւաւորողներ ընկալեցին հայկական Շ գրանշանը եւրոպական Շ գրանշանի սկզբունքով ստեղծուած, այսինքն՝ որպէս C գրանշան՝ «Շ» (պսակ) տարբերիչ նշանով: Արդիւնքում «Շ»-ն սկսեցին երբեմն պատկերել երկու առանձին մասերից բաղկացած (վերին գծիկի եւ ստորին կիսակլորի): Կարող են դիտուել «ժողովրդական ստուգաբանութեան» եւ այլ օրինակներ: Այսպէս, արագագրութեան ընթացքում գոյացող գրչի պատահական հետքերը (կապակցող գծերը) կարող են ընկալուել որպէս գրանշանի բաղկացուցիչ մաս կամ, հակառակը, գրանշանի բաղկացուցիչ մասը կարող է ընկալուել որպէս կապակցող մասնիկ եւ գրանշանին հանդիսաւոր տեսք հաղորդելիս վերացուել:

Բերուած օրինակներից երեւում է, որ այս երեւոյթը չի կարող էապէս ազդել գրանշանների պաշտօնական ձեւի վրայ. չափազանց յուսալի են պաշտպանիչ համակարգերը: Սակայն այլ է լինում վիճակը, եթէ գրային համակարգը փոխառուում է: Այստեղ հնարաւոր է երկու դէպք.

ա. փոխառումը կատարուում է կենտրոնացուած եղանակով՝ հասարակութիւնը կառավարող գերագոյն մարմինների՝ աշխարհիկ եւ/կամ հոգեւոր իշխանութիւնների կողմից՝ իրենց խնդիրների՝ կառավարման եւ քարոզչութեան իրականացման համար,

բ. կատարուում է տարբերայնօրէն՝ առանձին անհատների շփումների արդիւնքում:

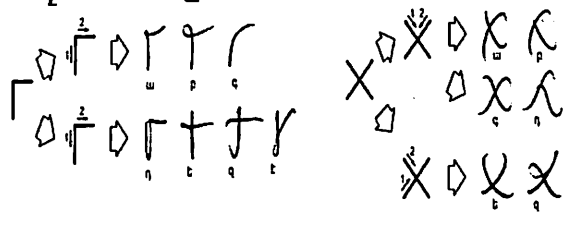
Առաջին դէպքում պաշտպանիչ համակարգերը կը շարունակեն գործել, քանի որ համազգային մի համակարգ ստանում է այն միւսից՝ «ձեռքից ձեռք»:

Սակայն եթէ որեւէ ժողովուրդ իւրացնի հարեւան ժողովրդի գիրը՝ անհատների մակարդակով, ապա կարող է փոխառուել տուեալ գրի արագագրական կենցաղային ձեւը: Հետագայում, եթէ այդ գիրը ստանայ պաշտօնական կարգավիճակ, անհրաժեշտութիւն կ'առաջանայ արագագրական, այսինքն՝ անկազմակերպ գրանշանների հաղորդել հանդիսաւորութիւն եւ կանոնաւոր ձեւ՝ կոթողայնացնել այն: Եւ ահա այս պահին «ժողովրդական ստուգաբանութեան» ազդեցութիւնը կարող է վճռորոշ լինել, քանի որ նոր գրի պաշտօնական ձեւը մշակողը՝ դիզայները, վայելչագիրը, չխորանալով տուեալ գրանշանների ծագումնաբանութեան մէջ, անխուսափելիօրէն իւրովի է ընկալելու դրանց կառուցուածքը, եւ դրանց կոթողայնացման արդիւնքում գոյանալու է նախօրինակից էապէս տարբերուող գրանշանների համակարգ:

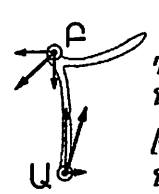
ԱՐԱԳԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ՆՐԱ ՅԵՏԵԱՆԵՈՎ ԳՐԱՆՇԱՆՆԵՐԻ ԶԵՄՓՈՒՍԱՆ ՕՐԻՆԱԶՍՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Գրելու արագութիւնը գրանշանների ձեւերն աղաւաղող, թերեւս, ամենահիմնական գործօնն է, քանի որ, եթէ գրողը դանդաղ աշխատի, ապա անկախ նրանից, թէ ինչ գործիքներով եւ ինչ կարգով է իրագործում գրանշանը, սկզբունքօրէն այն հնարաւոր է վերարտադրել գրեթէ անփոփոխ: Իսկ արագ գրելու դէպքում, երբ գրողը չի կարողանում վերահսկել գրչի շարժումները, կատարուում է հետեւեալը. գրելիս ձեռքն ազդում է գրչի վրայ տարածական բոլոր հնարաւոր ուղղութիւններով: Նախ՝ դա գրի հիմնական ուղղութիւնն է՝ հայկականում, եւրոպականներում՝ ձախից աջ, սեմականներում՝ աջից ձախ եւ այլն: Դրանից բացի առանձին տառերը իրագործելիս գրիչը ստանում է հիմնական ուղղութեանը ուղղահայեաց,

թեք կամ յետադարձ ազդակներ. այդ ուղղութիւնները որոշուում են գրչութեան դարձի կանոններով: Վերջապէս գրելու ընթացքը սկսելիս եւ աւարտելիս, մասնաւորապէս՝ տառա- կամ բառամիջեան բացատներ ստեղծելու համար, գրչին հաղորդուում են նաեւ գրելու մակերեւոյթին ուղղահայեաց, պոկող կամ սեղմող ազդակներ: Սրանք բոլորը գումարուում են մեխանիկայից յայտնի կանոններով՝ տալով այս կամ այն համազօրներ (resultant), որոնցով էլ որոշուում է գրչի շարժման ուղղութիւնն ու սեղմման ուժը:

Վերեւում բերուած է բազմաթիւ գրային համակարգերում գործածուող երկու պարզունակ նշանների՝ անկիւնակի եւ խաչի հնարաւոր ձեւափոխութիւնների մի քանի օրինակ, որոնք գոյանում են արագագրութեան արդիւնքում՝ գրչից (մատիտով, շիւղով) գրելիս: Անկիւնակի օրինակով փորձենք պատկերացնել այն երեւոյթները, որոնք յանգեցնում են դիտուող ձեւափոխութիւններին:

Կախուած դրա երկու՝ ուղղաձիգ եւ հորիզոնական մասնիկների կատարման ուղղութիւնից (պատկերուած են սլաքներով) եւ յաջորդականութիւնից (նշուած են թուերով), հնարաւոր է մի քանի տարբերակ: Դրանցից իւրաքանչիւրն առաջացնելու է ձեւափոխութեան խմբեր, որոնցից այստեղ բերուած են երկուսը (ենթադրուում է, որ գրելու ընթացքը սկսուում է հէնց այս գրանշանից):

Գրիչն իջնում է թղթի մակերեւոյթին Ա կէտում եւ ստանում է ազդակ՝ ներքեւից վերեւ:

Միեւնոյն ժամանակ գրողը մտադիր է քիչ յետոյ անցնել նաեւ յաջորդ գրանշանի կատարմանը, ուստի նրա ձեռքից գրիչն ակամայ ստանում է աննշան ազդակ նաեւ ձախից աջ: Արդիւնքում, գոյացած համազօրը գրիչն ուղղում է դէպի վերեւ ու մի քիչ աջ:

Սակայն շուտով ստացուում է մէկ այլ ազդակ՝ դադարեցնելու համար շարժումը դէպի վեր:

Այսքանը կատարուում է բոլոր դէպքերում, սակայն այս պահին գրողը պիտի իրագործի սուր անկիւնը: Որպէսզի անկիւնը ստացուի յստակօրէն գրիչը պիտի մի պահ կանգ առնի Բ կէտում եւ յետոյ նոր շարժուի աջ (տարբերակ ա): Այդպէս էլ լինում է, երբ գրիչը դանդաղ է շարժուում. գրիչը ստանում է շարժումը արգելակող ազդակ եւ կանգ է առնում: Սակայն, եթէ գրիչը շարժուում է մեծ թափով, միշտ էլ, որ այդպէս է լինում: Աւելի յաճախ գրողը չի կարողանում հաշուարկել ազդակի այն չափը, որի արդիւնքում գրիչը կանգ կառնի Բ կէտում: Եւ կախուած նրանից, թէ գրողը որքանով է մտադիր շեշտել գրանշանի այդ առաջնայատկութիւնը՝ հնարաւոր է եւս երկու տարբերակ. գրչին հաղորդուող աջից ձախ եւ վերեւից ներքեւ արգելակող ազդակները կարող են նախապէս հաղորդած ազդակներից բացարձակ չափով աւելին լինել կամ՝ պակաս:

Մի դէպքում (տարբերակ բ) ազդակների յաւելուրդային չափերը, գումարուելով նախորդներին, տալիս են համազօր ուղղուած աջ վերեւից դէպի ձախ ներքեւը. այս պահին գրիչը ստանում է դէպի աջ տանող ազդակ (հորիզոնական մասնիկն իրագործելու համար) ու որոշ չափով նաեւ վերեւ՝ ձեռքի եւ թղթի հետ շփման ուժի գոյութեամբ եւ մաշկի որոշակի առաձգականութեամբ պայմանաւորուած, որն աստիճանաբար փոխում է համազօրի ուղղութիւնը՝ հաղորդելով գրչին աղեղաձեւ շար-

ժուժ՝ աստիճանաբար մեծացող շառավղով: Արդիւնքում անկեան փոխարէն գոյանում է գալար:

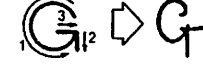
Միւս դէպքում (տարբերակ գ) ազդակների չափերը եւ մասնաւորապէս՝ աղից ձախ արգելակողը, կարող են աննշան լինել, եւ ոչ միայն գալար չի գոյանայ, այլեւ գրիչն առհասարակ կանգ չի առնի, եւ երկու մասնիկները միասին կը կազմեն միասնական կոկիկ աղեղ՝ սոսկ աննշան ուռուցիկութեամբ այն տեղում, ուր պիտի գտնուէր անկիւնը:

Մօտաւորապէս այսպիսին են այն երեւոյթները, որոնք բերում են ընդամէնը մէկ պարզ գրանշանի գոյացմանը: Գործնականում, իհարկէ, կարիք չկայ իւրաքանչիւր գրանշանի իրագործման ընթացքն ուսումնասիրել մեխանիկայի տեսակէտից. դա կարող է արուել եւ փորձնական ճանապարհով: Կարելի է բազմաթիւ անձանց առաջարկել իրագործել հետազոտող գրանշանի ենթադրական նախորինակը՝ առանձին մասնիկների իրագործման նախապէս առաջադրուած տարբեր հերթականութեամբ եւ ուղղութեամբ: Փորձի մաքրութեան համար փորձողները չպիտի ծանօթ լինեն այն գրանշանին, որի ծագումը հետազոտուած է: Ստացուած արդիւնքները կը համեմատուեն հնագրական տուեալների հետ: Համընկնումները կը վկայեն, որ տուեալ գրանշանն, իրօք, կարող է համարուել հետազոտող գրանշանի նախորինակ, հակառակ դէպքում՝ ոչ: Եթէ փորձը կատարեն տարբեր անձինք, դրա միջինացուած արդիւնքը կարելի է բաւականին հաւաստի հիմք համարել հետազայ ուսումնասիրութիւնների համար: Այսպիսով, այս եղանակի կիրառմամբ (այն կարելի է անուանել փորձնական տառաբանութիւն) առաքանական ուսումնասիրութիւնները կարող են ստանալ վերանշանային անաչառ հիմք, ինչը նուազա-

գոյնի կը հասցնի ուսումնասիրողի անձնական տեսակէտների ազդեցութիւնը:

Այսպիսով, եթէ ենթադրուած է, որ տուեալ գրանշանը փոխառութեան արդիւնք է, ապա, ունենալով դրա որեւէ վարկածային նախորինակ, կարելի է պարզել՝ կարո՞ղ էր արդեօք այն ձեւափոխութիւնների արդիւնքում վերածուել այդ գրանշանի: Միաժամանակ պէտք է գիտակցել, որ նոյնիսկ դրական արդիւնքը վերջնական համարուել չի կարող, քանի որ տուեալ ձեւը կարող է գոյանալ տարբեր նախորինակներից՝ նոյնարդիւնք փոփոխման (convergent) ճանապարհով, եւ թէ դրանցից ո՞րն է եղել նախորինակը իրականում, այս եղանակով անհնար է պարզել, եւ անհրաժեշտ են լրացուցիչ փաստեր:

Այսպէս, դիտարկուած անկիւնակի (որը, փաստօրէն, յունական Γ-ն է) ձեւափոխումների շարքում տեսնում ենք մի քանի ձեւեր, որոնցից մէկը (է) ոչ այլ ինչ է, քան յունական փոքրատառ (ձեռագիր, արագագիր) Գ-ն, իսկ միւսը (բ) ներկայացնում է հայերէն մեծատառ Գ-ն: Սակայն սա դեռ բաւական չէ պնդելու համար, թէ հէնց յունականից է ծագում հայկական գրանշանը: Բանն այն է, որ Գ տառը նոյն յաջողութեամբ կարելի է ստանալ նաեւ այլ գրանշաններից: Օրինակ՝ լատինական G-ից, ինչը հաստատուած է շատերի ձեռագրերում դրանց նոյնութեամբ եւ պարզապէս՝ իւրաքանչիւրի անձնական փորձով:

 Այնպէս որ, առանձին գրանշանների փոփոխուած ձեւերի նմանութիւնը դեռ ոչինչ չի նշանակում, եւ կարող է պատահական լինել: Սակայն եթէ որեւէ գրային համակարգի գրանշանների զգալի մասը հնարաւոր ձեւափոխութիւնների բազմութեան մէջ ունենայ մէկ այլ համակարգի գրանշաններ զգալի մասը, դա արդէն նուազագոյնի կը հասցնի պատահականութեան հնարաւորութիւնը:

ՓՈՒՍԱՌՍԱՆ ՄԱՍԻՆ

Որեւէ գրային համակարգ կարող է ստեղծուած լինել յատուկ տուեալ լեզուի համար, բայց կարող է եւ փոխառուած լինել:

Ի՞նչն է դրդում փոխառել որեւէ գրային համակարգի այս կամ այն յատկութիւնը: Եւ կամ հակառակը. ի՞նչը կարող է դրդել խուսափելու փոխառումից: Առհասարակ, որեւէ գիւտ դատարկ տեղում չի արւուած: Գիւտարարութեան ամբողջ պատմութիւնը վկայում է, որ ցանկացած գիւտ ունենում է որեւէ նախորինակ: Մեր օրերում գիւտի պաշտօնական գրանցման ժամանակ պարզապէս պահանջուած է նշել նախորինակը, քանի որ այն չի կարող չլինել: Գոյութիւն ունեցող փորձը կարող է չօգտագործուել եթէ այն յայտնի չէ գիւտարարին կամ եթէ դրա մերժումն ինքնանպատակ է:

Գրի դէպքում նախորինակից չհրաժարուելը նաեւ կազմակերպչական հիմնաւորում ունի: Գրային համակարգ ստեղծելը ինքնանպատակ չէ. այն դեռ պիտի դասաւանդուի եւ տարածուի ժողովրդի զանգուածում: Եւ ահա, եթէ հարեւան ազգերն արդէն ունեն որեւէ գիր, ակնյայտ է, որ ժողովրդի մէջ կարող են գտնուել բազմաթիւ մարդիկ, որոնք տիրապետում են դրան: Այդ իսկ պատճառով իմաստ ունի որպէս հիմք ընդունել ո՛չ թէ կամայական գիր, այլ ժողովրդի մէջ տարածուածը: Օրինակ, եթէ մեր գիրը այսօր ստեղծուէր, անկասկած դրա հիմքում կը դրուէր լատիներէնը (որպէս ամենատարածուած գրային համակարգ)՝ որոշ ուսական տառերի եւ այլ հանրայայտ նշանների յաւելմամբ:

Այս առումով կարեւոր է, որ յաճախ, հայոց տառաձեւերի մասին խօսելիս հեղինակները կարծիք են յայտնում, թէ այս կամ այն տառը ստեղծելիս Մաշտոցը երկարացրել է (կամ կարճացրել է, կորացրել է, ուղղել է) որեւէ նախորինակի այս կամ

այն մասնիկը: Մինչդեռ, որեւէ գրային համակարգ որպէս հիմք ընդունելը բոլորովին անիմաստ է, եթէ յետոյ գրանշանները պիտի միտումնաւոր կերպով անձանաչելի դարձուեն: Իհարկէ, Մաշտոցը (աւելի ճիշտ՝ Հռոփանոսը) պիտի որ կոթողայնացնէր ինչ-որ նախորինակ գրանշանների նկարուածքներ, սակայն նոյնիսկ այս դէպքում դա պիտի կատարուէր այնպէս, որ գրանշանների հանրածանօթ կերպարին լուրջ վնաս չհասցուէր:

ՐԱՅՈՑ ՏԱՌԱՁԵԻՐԻ ԾԱՌՈՒՄԸ

Հայոց տառաձեւերի գոյացման հարցում համընդհանուր ճանաչում գտած կարծիքներ դեռեւս ձեւաւորուած չեն:

Այն, որ հայոց գիրը գոնէ մասամբ փոխառուած է, այսօր ոչ մի լուրջ ուսումնասիրող չի ժխտում: Նոյնիսկ հակառակը. հետազօտողներն ընկել են միւս ծայրայեղութեան մէջ, եւ չկայ հարեւան մի այբուբեն, որից փորձ չարուէր դուրս բերել հայկական գոնէ որեւէ տառ: Որոշ հեղինակներ նոյնիսկ գտնում են, թէ Մաշտոցը միաժամանակ օգտուել է մի քանի այբուբեններից: Իբր Մաշտոցը օգտուել է «թէ՛ մէկից եւ թէ՛ միւսից, ընտրելով նրանց միջից իրեն յարմար երեւացածները, փոքրիկ փոփոխութիւն մտցնելով նրանց մէջ»³: Թէ որո՞նք են յարմարութեան չափանիշները, չի ասուած, իսկ փոփոխութիւններ մտցնելու անհրաժեշտութիւնը ուսումնասիրողներից ոմանք բացատրում են այլ գրային համակարգերից տարբերուելու () ձգտումով, կարծես թէ Մաշտոցը ստեղծում էր ոչ թէ համազգային այբուբեն, այլ մի ինչ-որ գաղտնագրութեան համակարգ:

Այս կարծիքները չեն կարող չզարմացնել: Եթէ մի կողմ թողնենք գաղափարախօսութեան դերը գրային համակարգի ընտրութեան գործում, ապա այն պիտի որոշուի՝ գործածման յարմարութեան նկատառումներից ելնելով: Որեւէ գրանշանի

ըորդաբար)։ [ձ] «ձետա»՝ հին յունարէնում, եւ [զ] «զիտա»՝ նոր յունարէնում։

ԽԵԹ

Դատելով էլ ըթ — էտա տառանունների համապատասխանութիւնից, որը նկատում է Հր. Աճառեանը¹³, հաւանաբար հնագոյն հայերէնում այս գրանշանից գոյացած Ը տառով նշանակուել է [է] հնչիւնը, ինչպէս որ դա արուել է նաեւ յունարէնում։ Սակայն աստիճանաբար բառակազմի [է] հնչիւնը մի շարք բառերում դարձաւ [ը], ինչպէս դա երեւում է [ը]-ից սկսուող բառերի ծագումից, օրինակ. ընկոյզ>engouz, ընծայ>eng'hæi, ընկենուկ>seug, ընթանալ>senth, ընդեր>ente-ro¹⁴ նոյնանալով գաղտնավանկի հնչիւնին։ Սակայն այդ նոյն տառով այլ տեղերում պիտի պատկերուէր նաեւ [է] հնչիւնը, ինչը խախտում էր այբբենական սկզբունքը։ Խնդիրը լուծելու համար, հաւանաբար, Ե-ի առաւել անկիւնաւոր գրչատեսակներից մէկը ընդունուեց որպէս [է]-ի գրանշան։ Իսկ Ը-ն մնաց [ը] հնչիւնը նշանակելու համար, ինչպէս եւ հաստատուել էր աւանդաբար¹⁵ (մօտ եղանակով նոր ժամանակներում Եւրոպայում լատիներէնի համար սրանկիւն V-ի կիրառուելը գրչական տարբերակը ընդունուեց որպէս [ու]-ի գրանշան՝ Ս)։

ՅՈՂ

Ուշագրաւ է համապատասխան հայկական Ի տառի որոշ միջնադարեան գրութիւններում դիտուող ստորին խաղիկը, որը կարող է հին ձեւի հետքը լինել՝ Ի¹⁶ (նոյնը Մ, Կ, Լ, Ս տառերի դէպքում՝ ստորեւ)։

ԸԱՓ

Թէեւ այս գրանշանից գոյացել է հայկական Կ տառը, սեմականում այն նշանակում է [ք] հնչիւնը։ Այս մասին ստորեւ։ Հայկական տառն այս գրանշանից կարող էր ծագել առնուազն երկու ճանապարհով։

Սակայն առաւել հաւանական է թւում գծագրում բերուած ստորին տարբերակը, քանի որ այս դէպքում կարող էր մնալ ստորին աջ խաղիկը, որը մենք տեսնում ենք որոշ գրութիւններում՝ Կ։

ԼԱՄԵՂ

Թւում է թէ այս տառը սկզբում արդէն եղել է աջակողմեան, իսկ յունականը գոյացել է ժամացոյցի սլաքի ուղղութեամբ պտոյտի արդիւնքում։ Սակայն որոշ նմոյշներ, օրինակ՝ փիւնիկեան՝ ԼԿ¹⁷, վկայում են, որ այստեղ նոյնպէս սկզբունքը չի խախտուել, եւ կամայական միջատութեան կարիք չի եղել. սկզբնական գրանշանի հորիզոնական տարրը նախ շրջուել է՝ կապուելով յաջորդ գրանշանին, ապա ընկալուել որպէս կապակցող տարր եւ, վերջապէս, վերաստուգաբանուել կրկին որպէս հորիզոնական մասնիկ, բայց՝ հակառակ ուղղուած։ Նոյն ձեւով գոյացել է յունական տառը. ստորին տարրի նուազման պահին նախորդ գրանշանի հետ կապակցող գիծը ընկալուել է որպէս գրանշանի բաղադրիչ եւ ապա երկարացուել հետագայ կոթողայնացման ժամանակ՝ համաչափութեան հասնելու նպատակով։ Լատինական արագագրերում կան Լ-ի կատարումներ՝ ճիշտ մեր Լ-ի ձեւով՝ ԼԼ։

ՓԵ

Այս գրանշանի հնագոյն յայտնի ձեւերը՝ փիւնիկեանները, անկիւնաւոր չեն։ Սակայն այդ ձեւը ենթադրուում է, քանի որ յունական հնագոյն ձեւերը ուղղանկիւն են։ Ճիշտ է, դա կարող է լինել նաեւ կոթողայնացման արդիւնք, սակայն արամէական քառակուսի տառատեսակի ձախ վերին խաղիկի գոյութիւնը յուշում է, որ այն սրածայր գագաթի գալարածեւ իրագործման արդիւնք է (համեմատեք գիմել-ի անկիւնն ու գիմ-ի գալարը)։ Այդ պատճառով, որպէս սկզբնական ձեւ, դրուեց յունականի օրինակով վերականգնուած ան-

կիւնաւոր տարբերակը։ Սկզբնական ձեւը անհամաչափ է։ Յունական ձեւերը յաճախ համաչափ են. սա արդէն, ամենայն հաւանականութեամբ, կոթողայնացման արդիւնք է։

ԾԱՊԷ¹⁸

Սա ներկայացնում է ամենաանհաւանական թուացող զարգացումների օրինակը. անհնար է թւում, որ բեկեալներից բաղկացած այս գրանշանը կարողանար վերածել Ծ-ի պէս կիրառուել նրբագեղ տառի։ Յատկանշական է գրելաձեւերի մեծ մասում պահպանուած ձախ թեւի ուղղահայեաց տարրը, որը սովորաբար ընկալուում է որպէս վայելչագրական տարր (գծափակոց), մինչդեռ սա փիւնիկեան գրանշանի համապատասխան տարրի մնացորդն է։

ԿՈՓ

Այն, որ հայոց Ք-ն այս տառի ժառանգորդն է, կարող է տարօրինակ թուալ։ Այն մեր այբուբենում տեղադրուել է յունական X-ի դիմաց, եւ համապատասխանեցուած է նաեւ լեզուական փոխառութիւններում։ Սակայն այն, որ մեր տառը համապատասխանում է կոֆ-ին թէ՛ հնչմամբ եւ թէ՛ գրանշանով, կասկած չի թողնում այս տառերի ազգակցութեան հաշուով։ Նոր պունիկեան արձանագրութիւններում հանդիպում են կոֆ-ի մի քանի գրելաձեւեր, որոնք լիովին հաստատում են նման անցումը՝ Ք։ Յունական X-ին նմանութիւնը պէտք է համարել պատահական. ինչպէս կը տեսնենք ստորեւ, յունական X-ի ազգակից հայոց գրում նոյնպէս կայ, եւ դա հէնց Խ-ն է։

1	2	3	4
բ	պլէֆ	պլֆա	այբ
գ	բէտ	բետա	բեց
դ	գիմէլ	գամմա	գիմ
ե	դալէտ	դելտա	դա
զ	հե	էպսիլոն	եչ
է	վաւ		

գ	գայից	գետա	գա
խ	խէթ	էտա	է
տ	տէթ	թետա	թթ
			թո
ի	յոդ	յոտա	ից(ի)
			յից
			յէ
			ծա
ք	քաֆ	կապպա	կեց
			հո
			ծա
լ	լամէդ	լամբդա	ղատ
			ճէ
մ	մէմ	միւ	մեց
			յի
ն	նուց	նիւ	նու
ս	սամէկ	քսի	շա
օ	այից	օ միկրոն	ո
			չա
պ	փէ	պի	պէ
			քէ
ծ	ծադէ	սագ	
կ	կոֆ	կոպպա	
ր	րէշ	րո	րա
շ	շից	սիգմա	ւէ
			վեւ
թ	թաւ	տաւ	տիւց
			րէ
			ցո
		ի պսիլոն	վիւց
		ֆի	փիւր
		խի	քէ
		պսի	
		օ մեգա	

1. Սեմական գրանշանների հնչիւնային արժէքը
2. Սեմական գրանշանների անուանումները
3. Յունաց տառերի անուանումները
4. Հայոց տառերի անուանումները

ՐԷՇ

Այն, որ այս գրանշանը վերածուել է հայերէն Բ-ի, դժուար է պատկերացնել. դրա ապացոյցը մեզ տալիս է նոր պունիկեան գրանշանի ճիշտ մեր տառի ձեւը՝ Բ (բնականաբար՝ հայելային տարբերակով)։ Սակայն, ինչ վերաբերում է Բ-ին, ապա այն կարող էր գոյանալ ե՛ւ որպէս կրկնագրութիւն, ե՛ւ որպէս նոյն Բ-ի հետագայ զարգացման արդիւնք՝ լատինական Բ-ի օրինակով։ Սակայն նախապատուութիւնը պէտք է տալ առաջին տարբերակին, քանի որ գրանշանի կրկնութիւնը, որպէս նոր տառի գոյացման հնարք, մենք

տեսնում ենք նաև Վ-ի, ու, թերեւս (տե՛ս ստորեւ), Յ-ի դէպքում:

Սին

Միջնադարեան մի տառածեւ ունի աջ միջին ելուստ՝ **Ս**: Սա ներկայացուած ձեւափոխութեան ապացոյցը կարելի է դիտել: Այն պիտի որ լինի սեմական գրանշանի երկու գոգաւորութիւններից մէկի մնացորդը, որը հետագայում, ընկալուելով որպէս խաղիկ, հեռացուել է, յատկապէս որ շարուածքի տեսակէտից սա խոչընդոտող մասնիկ է, եւ դրանից բացի, նմանեցնում է Ա-ին:

Թաւ

Այն որ, այս տառից է ծագել հայոց Տ-ն, հաստատուում է հին գրելաձեւերի ուղիղ միջին կանգնակով՝ **Տ**: Նման ձեւափոխութիւնը հաստատուում է նաև յունական եւ լատինական (մասնաւորապէս՝ Պոմպէի պնակիտների) արագագրերի գոյութեամբ՝ **Տ**: Հետագայում, շարուածքը բարելաւելու պահանջից ելնելով, ստացել է այժմեան ձեւը:

ՀԱՅՈՑ «ԼՐԱՅՈՒՅԻՉ» ՏԱՌԵՐԸ

Այսպիսով, հայոց այբուբենի կորիզը կազմում են փիւնիկեան այբուբենից փոխառուած 22 տառերը: Սրանց մեծ մասը՝ 15-ը, այս կամ այն չափով պահպանել է սեմական անուանումները կամ դրանց հետքերը եւ դրանց ձեւափոխուած, կրճատուած տարբերակն է, ընդ որում՝ աւելի մօտ սեմականին, քան յունականին (տե՛ս աղիւսակ Բ):

Նախամաշտոցեան այբուբենի տառերի քանակի մասին կան տարբեր վկայութիւններ: Դաւիթ Անյաղթի հանելուկներից մէկում՝ փկնարկուող թիւը՝ 24, հոգեբանական նկատուումներից ելնելով, ամենահաւանականն է թւում. հանելուկի մէջ կարող է մտնել միայն հանրայայտ ո-

րեւէ դրոյթ: Եթէ այս ենթադրութիւնը ճիշտ է, ապա եղել է եւս երկու տառ (դեռ չհաշուած, որ կարող էին լինել որպէս տառ չընկալուող եւ միայն Մաշտոցից յետոյ տառի կարգավիճակ ստացած այլ գրանշաններ): Կարելի է հաւանական համարել, որ դրանք են եղել **Խ** եւ **Փ** տառերը (սրանց մասին՝ ստորեւ):

Միւս յաւակնորդն է Ճ-ն, որը պարզորոշ փոխառուած է զպտիական այբուբենից: Ղպտիական այբուբենը ստեղծուել է մօտաւորապէս Բ-Գ դարերում, երբ հայերը կապեր են ունեցել զպտիների հետ, ուրեմն Ճ տառը սկզբունքօրէն կարող էր փոխառուել այդ ժամանակահատուածում: Սակայն, լինելով համեմատաբար նոր փոխառուած գրանշան, այն մինչեւ Մաշտոցի բարեփոխումը կարող էր եւ այբբենական տառ չհամարուել, ինչպէս հետագայում այբբենական չէին համարում Օ-ն եւ Յ-ն՝ մինչեւ 1921 թուականի վերափոխումը:

Հաւանաբար, այս 24 տառերն են կազմում գրանշանների այն խումբը, որը յայտնի է որպէս «գանիէլեան» գիր: Հետեւապէս մնացած տառերը՝ այբուբենի ուղիղ մէկ երրորդը, Մաշտոցի նորամուծութիւններն են:

Կարող է հարց առաջանալ, թէ ինչպէս էին այդ 24 տառերով հայերն արտայայտում մնացած 12 հնչիւնները: Պէտք է ասել՝ մեծ դժուարութեամբ. իզուր չէ, որ հին հայոց գրերը համարուել են «պակասաւոր»: Յայտնի են տարբեր այբուբեններում այդ խնդրի լուծման տարբեր ձեւեր: Դա կարող էր արուել վերոյիշեալ երկգրութիւնների, օրինակ՝ ԼԼ-ի կիրառմամբ: Այս երկգրութեան նախամաշտոցեան լինելը վկայում է այն, որ վերջինս կազմուած է հէնց արագագրական (փոքրատառ) «վիւն»-երից եւ ոչ թէ կոթողային, այլապէս Վ-ի փոխարէն կ'ունենայինք մօտաւորապէս այսպիսի մի տառ՝ Խ: Այս կրկնագրութիւնները Մաշտոցը կարող էր

դարձնել ինքնուրոյն տառեր: Այսպիսով, նախամաշտոցեան գրում կար հնարաւորութիւն արտայայտելու աւելի շատ հնչիւններ, քան տառերի թիւն էր, ինչպէս որ դա արւում է ժամանակակից բազմաթիւ այբուբեններում, օրինակ՝ անգլերէնում: Սակայն թերութիւնները չափազանց շատ էին: Օրինակ, Ը տառը, հաւանաբար, բառասկզբում ընթերցւում էր կա՛մ [ը], կա՛մ [է], իսկ բառամիջում՝ միայն [է], [ձ] եւ [զ] հնչոյթները արտայայտուում էին միեւնոյն տառով, եւ այլն:

Ստորեւ բերուած են այն տառերը, որոնք անմիջապէս սեմական միջուկից չեն բխում: Նախ այն երեք տառերը, որոնք, հաւանաբար, եղել են արդէն նախամաշտոցեան փուլում:

ՃԵ

Բացայայտօրէն նոյն զպտիական ջանքիա՝ **Ճ** տառն է: Աճառեանը մերժում է այս փոխառութիւնը շատ թոյլ փաստարկով, թէ զպտիական տառն ունի [ջ] արժէքը եւ ոչ թէ՛ [ճ], մինչդեռ սրանք յաճախ են փոխարինում իրար տարբեր բարբառներում, ինչը երեւում է հէնց իր՝ Աճառեանի «Արմատական բառարան»-ից: Ուշագնաւ է այն, որ Ճ տառը Զ-ից տարբերելու համար լայնօրէն կիրառուում է «ճանճի ձ» ճշտող բանաձեւը (երբեք չեն ասում, օրինակ, «ճակատի ձ» կամ «ճուտի ձ»): Սովորաբար, ենթադրուում է, որ խօսքը ճանճ միջատին է վերաբերում: Սակայն չի կարելի բացառել, որ բերուած արտայայտութեան մէջ հրաշքով պահպանուել է այդ տառի սկզբնական «ջանջիա» անուանումը, որը միայն հետագայում է սկսել ընկալուել որպէս «ճանճ» միջատը:

ԽԵ

Այս տառը չի բխում հնագոյն սեմական համակարգից, ուստի եւ աւելի ուշ է ներմուծուել: Դրա աղբիւրը կարող է լինել յունական Ճ-ն, յատկապէս որ, ինչպէս տե-

սանք, հայոց Ք-ն սրանից չի ծագել: Վերեւում արդէն դիտարկուել էր խաչի ձեւափոխութիւնների շարքը, որում, իրօք, յայտնուում է հայոց Խ-ն՝ **Ϡ ϡ**: Սակայն աչքի է ընկնում այն հանգամանքը, որ հայերէն «խաչ» բառի (որն, ըստ Աճառեանի, բուն հայոց բառ է) առաջին հնչիւնը [խ] է, եւ սա հնարաւորութիւն է տալիս ենթադրելու, որ գործ ունենք սկզբնաճիւղաճիւղային սկզբունքի հետ: Հետեւապէս, այս տառը կարող է հայկական ծագում ունենալ, իսկ յունականը՝ հայերէնից փոխառութիւն լինել: Յունական տառի՝ հայերէնից փոխառեալ լինելու օգտին է խօսում նաև այն փաստը, որ այդ տառը (նաև՝ Փ-ն, տե՛ս ստորեւ) նախապէս սկսել են կիրառել արեւելայունական գաւառներում: Բոլոր դէպքերում, այս տառը պիտի յայտնուէր հայերէնում վաղ շրջանում, որպէսզի հասցնէր ենթարկուել նման ձեւափոխութեան: Եթէ այն փոխառուէր յունարէնից Մեսրոպի կողմից, այն կը պահպանէր իր կոթողային խաչաձեւութիւնը:

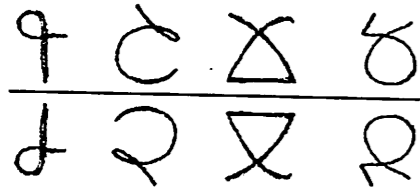
Փիւր

Այն, որ յունական գրում Փ-ն յայտնուել է Ճ-ի հետ միաժամանակ եւ կրկին՝ արեւելեան գաւառներում, կասկած է առաջացնում, որ այն նոյնպէս կարող է սկզբնահնչիւնային ծագում ունենալ եւ ստուգաբանուել հայերէն: Եւ իրօք, հայերէնում ունենք «փեռեկել» բառը («երկատել» իմաստով), որը սկսւում է Փ-ով, իսկ Փ-ի ձեւն, իրօք, միջին գծով երկատուած շրջան է եւ կարող էր «երկատել» բառի պատկերազիրը լինել: Եթէ ենթադրութիւնը ճիշտ է, ապա սա կրկին բնիկ հայ գրանշան է, իսկ յունականը՝ փոխառութիւն¹⁹:

ԺԵ, Չա, ՁԵ, ՅՈ

Այս տառերի ձեւերում նկատուում է մի ակնբախ յատկութիւն. դրանք յիշեցնում են հորիզոնական առանցքի նկատ-

մամբ շրջուած Գ, Շ, Ճ, Ծ տառերը, որոնք նշանակում են համապատասխանաբար մօտիկ հնչիւններ, կազմելով Գ—Ժ, Զ—Շ, Զ—Ճ, Զ—Ծ գոյգերը.

Տարօրինակ կարող է թուալ առաջին գոյգը. հայերէնում Գ եւ Ժ հնչիւնները հարազատ չեն ընկալւում: Օրինակ, ռուսերէնում դա սովորական անցում է՝ безбескаты, дорога-дорожкыն եւ այլն: Սակայն պէտք է յիշել, որ Մաշտոցի դարում Հայաստանը գտնւում էր պարթեական զգալի ազդեցութեան տակ, իսկ պահլաւերէնում այդ անցումը նոյնպէս նկատուում է: Դա երեւում է, օրինակ, պահլաւերէնից փոխառուած բառերում. ունենք՝ բազիմ-բաժիմ, ոյժ-ատոյժ, տոյժ-տուգանք, արգ-արժէք: Զ-Շ գոյգի դէպքում, թւում է՝ շրջումը կատարուել է ոչ թէ հորիզոնական առանցքի, այլ համաչափութեան կենտրոնի շուրջ, սակայն, քանի որ այս տառի նախօրինակը «սամէք»-ը, համաչափ է եղել, չի բացառւում, որ հնում գոյութիւն է ունեցել Ծ-ի հայելային տարբերակը, որն, ի դէպ, աւելի տրամաբանական է աջակողմեան գրի դէպքում, քանի որ հին գրելաոճի ստորին վերջոյթը ուղղուած է դէպի աջ: Սակայն, ինչպէս տեսնում ենք, Զ-ի եւ Զ-ի համար սպասուող ձեւերը որոշ չափով հեռու են այսօրուայ կոթողայիններից: Այնուամենայնիւ, այս գոյգերի գոյութիւնը հաստատուում է պահպանուած միջնադարեան ձեւերով՝ Զ՝ Լ եւ Ճ՝ Ա՝, Ծ՝ Ժ եւ Յ՝ Գ:

Յո, Յի

Այս մտաւորի ծագումը որոշ չափով մութ է մնում: Սրանց ձեւը, թւում է՝ բխում է մէկը միւսից, իսկ որոշ գրելաձեւերում դրանք պարզապէս համընկնում

են. օրինակ՝ Յ: Մեծատառ Հ-ն զգալիօրէն յիշեցնում է լատինական փոքրատառ հ-ի արագագրական ձեւը: Գայթակղութիւն է առաջանում ենթադրել, որ Հ-ն խէթ-ի մէկ այլ զարգացման արդիւնք է, որը կրկնել է լատինական H տառի զարգացման ուղին, իսկ Յ-ն Հ-ից ածանցեալ է: Սակայն անհաւանական է թւում այն, որ «խէթը» կարող էր հայերէնում տալ ե՛լ [հ], ե՛լ [է] արժէքներով տառեր:

Այս պահին աւելի հաւանական է Հր. Աճառեանի կարծիքը, որն այդ տառերը համարում է իրանական փոխառութիւն: Ունենք սասանեան նշանը²⁰ Յ, որը չափազանց նման է միջնադարեան հայ ձեւերին Յ՝ Յ՝: Յ-ն, ենթադրւում է, պահլաւական Յ նշանի կրկնագրութիւնն է (ինչպէս դա արուել է նաեւ Աւեստայի գրում [յ]-ն [ի]-ից տարբերելու համար): Սկզբունքօրէն, հնարաւոր է, որ երկու տառ վերցուել է մէկ այլ՝ նոյնպէս բաւականին ծանօթ համակարգից, թէեւ այս լուծումը յարուցում է մի խնդիր. իրանեան գրերը ձախակողմեայ են, եւ տրամաբանական կը լինէր որպէս նախօրինակ տեսնել սրանց հայելային տարբերակները: Սակայն, հաշուի առնելով, որ խօսքը ոչ հիմնական աղբիւրին է վերաբերում, դա կարող է եւ հասկանալի լինել: Սա կախուած է մէկ այլ կարեւոր հարցից. ե՞րբ է հայոց գրանշանների ուղղութիւնը փոխուել: Փոփոխումը արել է Մաշտոցը, թէ դա կատարուել է արդէն իրենից առաջ: Մաշտոցի ձեւերով դրանց շրջելը պէտք է մերժել, քանի որ շրջումը պիտի բնական ճանապարհով ընթանար՝ որպէս բուստրոֆեդոնի (եզնավարի գրելաձեւի) հետեւանք, այլ ոչ թէ որպէս կամայականութիւն: Դրանից բացի, եթէ դա արած լինէր Մաշտոցը, ապա տարօրինակ է, որ նա չի շրջել նաեւ այս երկու տառերը: Յատկապէս որ երկուսի վերջոյթները դէպի ձախ են, եւ յարմար կը լինէր շրջել դրանք: Ուրեմն, եթէ ըն-

Յ

ՀԱՅՈՑ ԵՒ ՅՈՒՆԱՑ ԳՐԵՐԻ ՅԱՐԱԲԵՐՈՒԹԻՒՆԸ

դունում ենք այս երկու տառերի իրանական ծագումը, պիտի ընդունենք, որ գրելու ուղղութեան շրջումը կատարուել է Մաշտոցից առաջ: Մի քիչ տարօրինակ է, որ Յ-ի դէպքում գրանշանի կրկնութիւնը արուել է ոչ թէ իրանեան (աւեստեան) եւ մեր իսկ Վ-ի (կրկնակի ւ) ու Ռ-ի (կրկնակի ր) օրինակով՝ կողք կողքի, այլ իրար վրայ, ուղղաձիգ: Չի բացառւում, որ այդ գրութիւնը գոյութիւն է ունեցել արդէն իրանականում: Որպէս սրա հիմնաւորում կարելի է յիշել, որ պահլաւերէնում առնուազն երկու գրանշան՝ Գ-ն եւ Դ-ն, ունէին նոյն գրութիւնը, սակայն արշակունեան Դ-ն ունէր ճիշտ Յ գրութիւնը, ինչը կարող էր եւ շփոթութեան առիթ դառնալ:

ՀԱՅՈՑ ԱՅՐՈՒԲԵՆԻ ՇԵՐՏԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

Այսպիսով, հայոց այբուբենում տեսնում ենք հետեւեալ երկու խոշոր շերտերը՝ իրենց ենթաշերտերով: Հին սեմական համակարգի հայացուած համակարգը՝ թուով 22 տառ՝ Ա, Բ, Գ, Դ, Ե, Զ, Է, Թ, Ի, Ծ, Կ, Ղ, Մ, Ն, Շ, Ո, Պ, Ս, Տ, Ր, Ի + Խ, Փ (ընդհանուր թուով՝ 24 տառ) եւ Ճ տառը, որը, թերեւս, այբբենական չի համարուել: Սահագոյն եւ ամենախոշոր շերտն է, որը յայտնի է Դանիէլեան գրեր յորջորջմամբ: Ճ-ն, որպէս այբբենական տառ, եւ մնացած 11 տառերը կազմում են մաշտոցեան նորամուծութիւնները: Դրանք եւս կարելի է բաժանել երկու խմբի՝ դանիէլեան գրերի հիման վրայ ստեղծուածներ եւ փոխառուածներ: Առաջիններից են երկու գրչական տարբերակները՝ Զ, Լ, ապա եւ կրկնագրութիւնները՝ Ռ, Վ, ու եւս չորս տառ՝ Ժ, Զ, Զ, Յ հայելային արտապատկերմամբ ստեղծուած: Երկրորդ ենթախումբը կազմում են իրանական Հ, Յ փոխառութիւնները:

Երկու խօսքով անհրաժեշտ է անդրադառնալ հայկական եւ յունական գրերի յարաբերութեանը: Ներկայումս տառաբանութիւնն առաւելապէս հակուած է համարել, որ յոյները փոխառել են իրենց գիրը հիւսիսսեմական ցեղերից, եւ կատարելագործել են այն՝ աւելացնելով ձայնաւորների համար յատուկ գրանշաններ, ընդ որում՝ օգտագործելով դրա համար սեմական՝ այն տառերը, որոնց համապատասխան հնչիւնները յունարէնում բացակայում են: Դրանք են՝ ալէֆ-ը [ա]-ի համար, յոդ-ը [ի]-ի, Լաւ-ը [ու]-ի, հէ-ն [ե]-ի եւ այն-ը [ո]-ի համար: Սակայն, եթէ պարզուում է, որ հայոց գրանշանները նոյնպէս անմիջականօրէն դուրս են բերւում այդ նոյն հիւսիսսեմական գրից, հարց է առաջանում. այդ ինչպէ՞ս է ստացուել, որ ե՛լ հայերէնում, ե՛լ յունարէնում ձայնաւորները ծագում են միեւնոյն սեմական տառերից: Պատահականութիւնն այստեղ բացառւում է, քանի որ խօսքը ոչ թէ մէկ, այլ մի քանի տառերի է վերաբերում: Թերեւս, կարելի է ասել, որ յոդ-ը, Լաւ-ը եւ, մասամբ՝ ալէֆ-ը, արդէն իսկ սեմական լեզուներում կիրառուել են որպէս matres lectionis՝ երկար [ի]-ի, [ու]-ի եւ [ա]-ի համար: Սակայն, նախ, դա չի արուել յստակօրէն, եւ երբեմն, օրինակ, [ա]-ի համար կիրառուել է ոչ միայն ալէֆ-ը, այլեւ հէ-ն, իսկ Լաւ-ը գործածուել է, ոչ միայն [ու]-ի, այլեւ [ե]-ի համար: Միւս կողմից, միեւնոյն է մնում են այն-ի գործածումը՝ [օ]-ի, ու, թերեւս, հետագայում նաեւ խէթ-ի գործածումը՝ [է]-ի համար:

Ստացւում է, որ այս տեսակէտից հայոց այբուբենը պիտի որ փոխառեալ լինէր յունականից, բնականաբար՝ հնագոյն շրջանում, քանի որ աւելի ուշ շրջանի յունական գրանշաններից արդէն ոչ բոլոր տառերն են դուրս բերւում: Սակայն այդ

եւ այլ տառեր: Այսպէս, կիրառելով Գ. Սե-
ւակի մօտեցումը՝ բրահմի գրի նշաններով
նոյնպէս կարելի է գրել տարբեր հայերէն
բառեր:

ԾՎՅՅ ԾՆԻՅԵ ԴԵՐՎԱՍՎՆ:

Եթովպական գրանշանների շարքում
եւս կարելի է նկատել ոչ միայն հայկա-
կան, այլեւ լատինական T, P, O, H, X, յու-
նական A, Λ, Φ, Ψ եւ այլ տառեր: Ահա ե-
թովպական գրանշաններով գրուած մի
քանի բառեր. յունարէն՝ **ΑΛΦΑ, ΨΑΛΜΑ,**
ռուսերէն՝ **НАРОДЪ,** անգլերէն՝ **WARF,**
HYPERTEXT: Մի՞թէ դա կարող է նշանա-
կել, որ այս լեզուների գիրը նոյնպէս ծա-
գել է եթովպական գրից: Կարծում եմ՝ բե-
րուած օրինակները բաւական են՝ հասկա-
նալու համար, որ նման մօտեցումը, երբ
չափազանց մեծ նշանակութիւն է տրուում
գրանշանների արտաքին յարդարմանը,
մեղմ ասած, չի կարող արդիւնաւէտ լինել:

Ինչ վերաբերում է այն փաստին, որ
եթովպական գրանշանները աւելի են
նման հայոց տառերին, քան միւսները, ա-
պա դա բացատրուում է շատ պարզ: Բանն
այն է, որ եթովպական գրանշանները իրա-
կանում ոչ թէ տառեր են, այլ վանկազերը՝
«բաղաձայն+ձայնաւոր» բանաձեւով: Իսկ
այս կամ այն ձայնաւորը նշուում է բաղա-
ձայնական հիմքին տարբեր նշաններ, հիմ-
նականում՝ հորիզոնական կամ ուղղաձիգ
գծիկներ աւելացնելու միջոցով: Գծիկները
բնորոշ են նաեւ հայոց տառերին, ինչը եւ
դառնում է այդ երկու համակարգերի
նմանութեան պատճառը: Սակայն, ինչպէս
տեսանք վերեւում, հայոց տառերի դէպ-
քում այդ գծիկները համապատասխան
գրոյթի բաղկացուցիչ (անբաժան) մասն են
եւ տարբեր գրանշանների դէպքում տար-
բեր ծագում ունեն, մինչդեռ եթովպական
գրում գրանշանները լրացուցիչ մասնիկներ են,
ըստ էութեան՝ տարբերիչ նշաններ (dia-
critic):

**ՀԱՅՈՑ ԵՒ ՎՐԱՑ ԳՐԵՐԻ
ՅԱՐԱԲԵՐՈՒԹԻՒՆԸ**

Այլ գրային համակարգերի շարքում
առաւել հետաքրքրական է մեր հարեւան-
ների՝ վրացիների գրերի ծագումը, որը հայ
աւանդոյթը նոյնպէս կապում է Մեսրոպի
անուան հետ: Ինչպէս յայտնի է, վրաց հե-
ղինակները կտրականապէս մերժում են
Մեսրոպի ձեռքով վրաց գրերի ստեղծման
տարբերակը: Դա հիմնաւորուում է նախ՝
վրացական աւանդոյթով, ապա նաեւ՝ որոշ
տրամաբանական դատողութիւններով:
Այսպէս, վրացական այբուբենը բաւական
կատարեալ է, ու հազիւ թէ այն կարողա-
նար ստեղծել մէկը, ում համար այդ լե-
զուն մայրենի չէր:

Այսպիսով, ունենալով իրենց գրերի
ստեղծման մասին ներմբռնողական հա-
մոզմունքներ, վրաց հեղինակները պնդում
են, թէ վրաց գիրը ստեղծուել է Ե. դարից
շատ աւելի վաղ, մօտաւորապէս Ք. ա. Ե.-
Գ. դարերում: Ինչպէս հայագէտները, այն-
պէս էլ վրացագէտները յաճախ գրանշան-
ների ձեւաւորման որոշ հնարքներին վե-
րագրում են ծագումնաբանական արժէք,
ինչը բերում է տարբեր հնչիւնային ար-
ժէքներ ունեցող տառերի նմանութեան
վրայ չարդարացուած բեւեռացմանը:

Մինչդեռ յօգուտ վրացական գրի
հնագոյն ծագման կան եւ խորքային փաս-
տարկներ: Նախ՝ վրաց «վին» տառը, որը
համապատասխանում է փիւնիկեան
«ւաւ»-ին, վրաց այբուբենում գտնուում է
հէնց այնտեղ, որտեղ եւ պիտի գտնուէր՝
վեցերորդ տեղում: Ինչպէս ասացինք, նոյ-
նիսկ յունարէնում այդ տառն այդտեղ էր
միայն հնագոյն շրջանում՝ «դիգամմա»-ի
տեսքով (այլ դարաշրջանում՝ «ստիգմա»-
ի), որը թէեւ ծագում էր նոյն «ւաւ»-ից,
սակայն շուտով կորցրեց իր հնչիւնային
արժէքը՝ պահպանելով միայն թուայինը:

Միաժամանակ, առաջարկուող վեր-
լուծական եղանակների կիրառումը ցոյց է

տալիս, որ, եթէ վրաց գրերն, իրօք, ստեղ-
ծուել են Ք. ա. Ե դարից շուտ (իսկ «վին»
տառի վեցերորդ տեղում գտնուելը բաւա-
կան լուրջ հիմք է տալիս նման ենթադրու-
թեան համար), ապա, միեւնոյն է, փիւնի-
կեան համապատասխան տառերից դրանց
մեծ մասն անմիջականօրէն դուրս չի բեր-
ուում (այդ թուում եւ՝ «վին»-ը), այլ ենթադ-
րում է ինչ-որ միջանկեալ տարբերակներ:
Դա անհաւանական է նաեւ աշխարհագ-
րական առումով. Վիրքի եւ սեմական աշ-
խարհի միջեւ գտնուում էր հայոց լեզուն
կրողների հոծ տարածքը, եւ աւելի հաւա-
նական կը լինէր վրաց գրի ծագումը հայոց
գրից: Սակայն նոյն եղանակների կիրա-
ռութիւնից պարզուում է, որ, թէեւ հայ եւ
վրաց գրանշանների միջեւ կան բացայայտ
կապեր, սակայն հիմնականում վրացական
տառերը հայկականից նոյնպէս չեն բխում:
Միւս կողմից վրացական մշակոյթը միշտ
էլ եղել է յունական մշակոյթի ազդեցու-
թեան ոլորտում. բաւական է յիշել Արգո-
նաւորների առասպելը: Դրանից բացի,
ինչպէս յայտնի է, վրաց տառերի յաջոր-
դական կարգը գրեթէ համընկնում է յու-
նականի հետ: Հետեւապէս յունական գծով
փոխառուած լինելու վարկածն, ամենահա-
ւանականն է: Բայց ե՞րբ:

Այդ բանը պարզելուն կարող է օգնել
այն հանգամանքը, որ վրաց եւ յունաց
տառերի յաջորդականութիւնը ունի նաեւ
տարբերութիւններ: Բացակայում է «քսի»-
ն, որի փոխարէն յայտնուել է վրացական
«յէ»-ն՝ նոյն թուային (60), բայց բոլորո-
վին այլ հնչիւնային արժէքով: Ինչպէս ի-
րաւացիօրէն նկատուում է Գամկրելիձէն, սա-
եւս վկայում է, որ փոխառութիւնը սեմա-
կանից չի կատարուել, քանի որ այդ դէպ-
քում վրացականում մենք կը տեսնէինք
սեմականին մօտ վրացական համարժէքը²⁸:
Դրանից բացի, առկայ է հին յունական
(փիւնիկեան) «ծադէ»-ին համապատաս-
խանող վրացական «ժան»-ը, բայց բացա-
կայում է դրանից յետոյ գտնուող հին յու-

նական (փիւնիկեան) «կոֆ»-ը: Ի դէպ, սո-
վորաբար համարուում է, որ վրացական
տառը համապատասխանում է հէնց
«կոֆ»-ին: Բանն այն է, որ «կոֆ»-ը կորց-
նելով յունարէնում իր հնչիւնային արժէ-
քը վերածուել էր թուանշանի (90): Նոյն
արժէքը ունի եւ վրացական տառը: Սա-
կայն սա հէնց այն սակաւաթիւ դէպքերից
է, երբ վրացական տառն իր ձեւով լիովին
համընկնում է փիւնիկեան տառին,
տուեալ դէպքում՝ «ծադէ»-ի նկարուածքին
(ուղղաձիգ առանցքի նկատմամբ շրջուած՝
գրելու ուղղութեան փոփոխման հետեւան-
քով): Այնպէս, որ պէտք է ընդունել, որ
վրաց տառը համապատասխանում է հէնց
«ծադէ»-ին: Իսկ արժէքների անհամապա-
տասխանութիւնը կարող է պայմանաւոր-
ուած լինել հնագոյն ժամանակներում (Ե
դարից մեզ հասած գրաւոր առաջին նմոյշ-
ներից շուրջ հազար տարի առաջ) վրացե-
րէնում կատարուած հնչիւնափոխութեամբ:

Այսպիսով, հնագոյն սեմական այբու-
նական տեղում է գտնուում ոչ միայն
«վին»-ը, այլեւ «ծադէ»/«ժան»-ը: Սա սե-
մական այբուբենի միակ տառն է, որը հե-
տագայում դուրս է մնացել յունական այ-
բուբենից: Այդ տառը (եւ «վին»-ը) կարող
էր անցնել վրացական այբուբեն միայն
մինչեւ իր հնչիւնային արժէքի փոփոխու-
մը, այսինքն՝ առնուազն մինչեւ Ք. ա. 403
թ., երբ աթենեան ուղղագրութիւնը փոխա-
րինուեց միլեթեան ուղղագրութեամբ, եւ
ձեւաւորուեց հանրայայտ յունական դա-
սական այբուբենը: Եւ նոյնիսկ դրանից
շատ աւելի շուտ՝ գոնէ մի քանի տասնա-
մեակ առաջ, հնչիւնափոխութիւնը պիտի
որ կատարուած փաստ ընկալուէր: Հետե-
ւապէս, դա պիտի եղած լինէր մօտաւորա-
պէս Ք. ա. 2 դարի վերջում, Ե դարի
սկզբում կամ էլ՝ աւելի վաղ:

Սովորաբար, փորձելով բացատրել
«վին» տառի՝ վեցերորդ տեղում գտնուելը
եւ որոշ տառերի բացայայտ հնագոյն ու-

րուագծերը, դիմում են ենթադրութեան, թէ վրաց տառերի ստեղծողը, ուսումնասիրել է հին գրային համակարգերը, այդ թւում եւ՝ հնագոյն յունականն ու փիւնիկեանը, դրանցից վերցրել է վրացականի կարգը, մի տեսակ արհեստականօրէն «հնացրել» նորաստեղծ համակարգը՝ ստեղծելու համար «ուրոյն» ազգային համակարգ²⁹: Մի կողմ թողնելով վերեւում շարադրուած նկատառումները գրային համակարգերի ստեղծման տրամաբանութեան վերաբերեալ, որոնք արգելում են «հնացումները», գրանշանների կամայական այլ ձեւափոխութիւնները՝ նկատենք եւս մի հանգամանք, որն աչքաթող է արւում թէ՛ վրաց եւ թէ՛ հայոց գրերի ստեղծումն ուսումնասիրելիս: Դա այն է, որ այբուբենն՝ առանց այդ լեզուն եւ գիրը կրողի, մեռած պատկեր է սոսկ: Եթէ մենք ունենք որեւէ գրութիւն (օրինակ՝ ֆեստիւս սկաւառակը), բայց չգիտենք ո՛չ այդ գրութեան լեզուն, ո՛չ դրա նշանների արժէքները, մենք չենք կարող օգտագործել այն: Եթէ նոյնիսկ վրաց տառերի հեղինակը մի որեւէ գրադարանում գտնէր հնագոյն յունական այբուբենի պատկերը (իւրատեսակ «դանիէլեան գիր»), նա չէր կարող իմանալ, թէ վեցերորդ տեղում գտնուող գրանշանը ի՛նչ հնչիւնային արժէք ունի, քանի որ դա չէին յիշում արդէն նոյնիսկ իրենք՝ յոյները, ինչի պատճառով էլ հէնց հրաժարուել էին այդ գրանշանից: Միայն նորագոյն ժամանակներում հարիւրաւոր մասնագէտների կատարած լեզունների համեմատական վերլուծութիւնների շնորհիւ է յաջողուել վերականգնել (այն էլ ոչ միշտ վստահօրէն) այս կամ այն գրանշանի արժէքը, իսկ 15 կամ 25 դար առաջ, առանց բազմաթիւ լեզուների գրային համակարգերի համեմատութեան, առանց երկլեզուեայ արձանագրութիւնների վերծանման եւ այլ եղանակների կիրառման, դա առհասարակ անհնար էր: Իհարկէ, միշտ էլ կարելի է յամառօրէն պնդել, որ

այն դարերում էլ փայլուն գիտնականներ կային, եւ ամէն ինչ էլ գիտէին, սակայն երբ կարգում ես նոյն այդ յոյն հեղինակների՝ Հերոդոտի, Դիոնիսիոսի եւ այլոց (այն ժամանակուայ՝ ո՛չ երկրորդական գիտնականների) գործերը, պարզ է դառնում, որ իրենք բաւական պարզունակ պատկերացում ունէին գրի ստեղծման մասին եւ ամենաշատը կարող էին առասպելներ պատմել, թէ ով ումից էր փոխառել գիրը, կամ առաջարկել հնչիւնների մակերեսային դասակարգում: Այսինքն, արդէն իրենց դարերում գրի ստեղծման ակունքները կորած էին, իսկ հնչիւնագիտական եւ հնչիւնաբանական խնդիրների մասին նրանք պատկերացում էլ չունէին: Այնպէս որ, միայն «վին» տառի գոյութիւնը վեցերորդ տեղում իր արժէքով հանդերձ (դեռ չհաշուած միւս փաստարկները), բաւական է՝ տեղափոխելու համար վրաց գրերի ստեղծումը մօտ մէկ հազարամեակով դէպի հետ:

Բայց թէ ո՞րն է եղել վրացական գրի անմիջական նախօրինակը, ստոյգ դժուար է ասել: Ինքը՝ յունական գիրն, այն դարերում քիչ էր տարբերուում իր նախօրինակից՝ փիւնիկեան գրից, որից, ինչպէս ասուեց, վրաց տառերն անմիջականօրէն չեն հետեւում: Մնում է երկու տարբերակ. յունաց եւ վրաց գրերի միջեւ եղել է եւս մի օղակ, օրինակ՝ փոքրասիական որեւէ մի գրային համակարգ, կա՛մ էլ վրաց գիրը փոխառուել է ժողովրդական ձեւով՝ ներքեւից, եւ երկար տարիներ ձեւափոխուել է առանց պետութեան կենտրոնական կարգաւորման: Երկրորդն աւելի հաւանական է թւում, քանի որ փոքրասիական գրերը ոճով հեռու չեն կոթողային յունարէնից, մինչդեռ վրացական կլորաւուն տառերը վկայում են պարզորոշ ժողովրդական տարբերային մշակում: Վրացական աւանդոյթը վերագրում է վրաց գրի ստեղծումը Փարնաւազ թագաւորին, այսինքն՝ Բ. ա. Գ-Բ դարերին: Հաւանաբար, Փարնաւազի

օրօք ժողովրդական գիրը ստացել է պետական կարգավիճակ եւ կանոնարկուել է՝ ստանալով կոթողային ձեւ: Մինչեւ այդ պահը, այսինքն՝ առնուազն երեք դար, վրաց գիրն անցել է տարբերային գործածման ուղի, ինչը եւ բերել է տառերի մեծ մասի էական փոփոխմանը: Բոլոր դէպքերում, առանց հնագիտական նոր նիւթի վրաց գրանշանների կրած ձեւափոխութիւնների յաջորդականութիւնը եւ միջանկեալ ձեւերը հազիւ թէ յաջողուի զգալի հաւաստիութեամբ վերականգնել:

Ինչ վերաբերում է հայ եւ վրաց տառերի անուանումների եւ նկարուածքների որոշ նմանութիւններին, ապա, ինչպէս նկատում է Գամկրելիձէն, դրանք պիտի որ հարեւան համակարգերի փոխազդեցութիւնների արդիւնք լինեն: Իսկ թէ ո՞ր ուղղութեամբ է եղել այդ ազդեցութիւնը, հնարաւոր կը լինի ասել, եթէ պարզուի երկու համակարգերի ստեղծման ժամանակը: Շարադրուած մօտեցումից բխում է, որ հնագոյնը հայոց գիրն է, քանի որ սրանից է փոխառուել յունականը, որը դարձել է վրացականի նախօրինակը: Սակայն հազիւ թէ ամէն ինչ այնքան պարզ է, եւ չի բացառում, որ փոխազդեցութիւններն, այնուամենայնիւ, երկկողմանի եղած լինեն:

ԱՍՓՈՓՈՒՄ

Գրանշանների ձեւերի փոփոխման վրայ հիմնական ազդեցութիւնը թողնում են արագագրութիւնը եւ գրչական կարգը: Դրանք կարելի է ուսումնասիրել առարկայօրէն՝ մեխանիկայի օրէնքների կիրառմամբ, կամ փորձագիտական եղանակներով:

Հայոց եւ հիւսիսսեմական տառաձեւերի համեմատութիւնը վերոյիշեալ եղանակներով ցոյց է տալիս, որ հայոց տառերի զգալի մասը հիւսիսսեմական գրանշանների արագագրական ձեւերն են: Դրանք 22 են՝ Ա, Բ, Գ, Դ, Ե, Զ, Ը, Թ, Ի, Ծ, Կ, Է, Մ, Ն, Ծ, Ո, Պ, Ր, Ս, Տ, Ի, Ք: Սրանց մեծ մասը՝ 15-ը, այս կամ այն չափով պահպանել է սեմական անուանումները կամ դրանց հետքերը: Հայոց տառերը պահպանել են սեմական գրանշանների ե՛ւ հնչիւնային արժէքը, ե՛ւ նկարուածքը, հետեւապէս՝ դրանք պիտի փոխառուած լինէին մօտաւորապէս Բ. ա. Ժ. դարում: Հետագայում դրանք յաւելուել են հայկական ծագում ունեցող եւս երկու՝ Խ եւ Փ տառերով՝ դառնալով հայոց մաշտոցեան այբուբենի կորիզը: Հաւանաբար, սրանք են, որ յայտնի են որպէս «դանիէլեան նշանագրեր»:

Հայոց այբուբենի մաշտոցեան կատարելագործման արդիւնքում ստեղծուել են լրացուցիչ գրանշանները, եւ որոշուել է այբբենական կարգը: Լրացուցիչ գրանշանները ստեղծուել են մասամբ եղած գրանշանների գրչական տարբերակներից, մասամբ՝ փոխառութեան միջոցով: Այլ գրային համակարգերի հետ համեմատութիւնը յանգեցնում է հետեւեալ եզրակացութիւնների: Սեմական գրանշանների փոխառումը եւ ապա ձայնաւորների համար յատուկ գրանշանների ստեղծումը կատարուել է ոչ թէ յունական, այլ հայ միջավայրում: Հետագայում եւրոպական բոլոր այբուբենների հիմքը դարձած յունական այբուբենը ածանցեալ է հնագոյն հայկականից, որն էլ իր հերթին փոխառուել էր արեւմտասեմական գրից: Եթովպական գրանշանների հետ հայոց տառերի նմանութիւնը պատահական է: Վրաց այբուբենի կորիզը յունական փոխառութիւնն է, որը ձեւաւորուել է, հաւանաբար մօտաւորապէս Բ. ա. Զ. դարի սկզբում եւ ենթարկուել արմատական բարեփոխման մէկ անգամ Բ. ա. Գ. դարում, ապա երկրորդ անգամ՝ Մաշտոցի ղեկավարութեամբ:

ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

- 1 «Տառաբանություն» է թարգմանուել Grammatology եզրը:
- 2 Սա վերաբերում է գրի ստեղծման վաղագոյն շրջաններին: Հետագայում ձեւաորոշել են անցանցեալ գրատեսակներ (փոքրատառ, շեղագիր, ձեռագիր), որոնք նույնպէս ստացել են պաշտօնական կարգավիճակ: Երոսպական տիպի լեզուներում հնագոյն կրթողային գիրը գործածուում է որպէս գլխատառ (մեծատառ):
- 3 Աճառեան Հ., Հայոց գրերը, Ե., 1984, էջ 565:
- 4 Այսպէս, մեր օրերում, էլեկտրոնային փոստից օգտուելու յարմարութիւնից ելնելով, տարերայնօրէն կիրառուում է հայոց (եւ ռուսաց, եւ այլ) լեզուի լատինատառ գրային համակարգը: Եւ ահա, չնայած որ հայոց լեզուի համար 38 տառերի փոխարէն հիմնականում կիրառուում են լատինական 26 տառերը եւ անգլերէնում ընդունուած կցագրութիւնները, այնուամենայնիւ, երբեմն, օրինակ «խ» տառի համար կիրառուում է ռուսական «x» տառը (պատկերուած անգլիական նոյնաձեւ «էքս»-ով), օրինակ «խաչատուր»-ը գրուում է «Xachatur»: Բնականաբար, այս հնարքը կիրառուում է միայն այն դէպքում, երբ նամակագիրն իր նամակն ուղղում է ռուսերէնին ծանօթ որեւէ մէկին: Անգլախօսին գրելիս այդ նոյն մարդը կը գրի արդէն ոչ թէ «Xachatur» (այլապէս դա կ'ընթերցուի «Բասաչատուր» կամ նոյնիսկ՝ «էքսաչատուր»), այլ «Khachatur»: Այս գործընթացում կիրառուում է գրի պատմութիւնից մեզ յայտնի մէկ այլ հնարք եւս՝ սկզբնահնչիւնային սկզբունքը: Օրինակ, «Ը» տառի փոխարէն (որը բացակայում է ե՛ւ ռուսերէնում, ե՛ւ անգլերէնում) ներկայումս կիրառուում է անգլերէն կրճատագիր «@» («ըթ») նշանը: Որպէս զանազան գուգադիպութիւն կարելի է նշել այն, որ «@» նշանի հնչիւնային արժէքը («ըթ») համընկնում է հայերէն «Ը» տառի այբբենական անուանը:
- 5 Այս տեսակէտն ընդունում է, մասնատրապէս, Ա. Փերիխանեանը: Периханян А., К вопросу о происхождении армянской письменности, - «Переднеазиатский сборник», II, М., 1966, էջ 113.
- 6 Ինչպէս գիտենք, հայկական տառաձեւերը յունականից ծագած լինելու կարծիքն ամենատարածուածն է, ինչը հիմնատրուում է նաեւ բանասիրական եւ քաղաքագիտական տեսակէտից: Այս կարծիքն ընդունում են, մասնատրապէս, Հր. Աճառեանը, Ա. Արրահամեանը եւ ուրիշներ: Հր. Աճառեանը հայոց գրեթէ բոլոր տառերը դուրս է բերում յունականից՝ շուրջ 21-ը: Սակայն շատ դէպքերում Աճառեանը գալիս է այդ տեսակէտին հակամակնական դատողութիւնների արդիւնքում: Մասնատրապէս, ընդունելով արագագրութեան ազդեցութիւնը գրանշանների ձեւի վրայ, միեւնոյն ժամանակ այդ մօտեցումը հետեւողա-

- կանօրէն չի գործածում: Օրինակ նրան յաջողուում է հայերէն Բ-ն նույնպէս դուրս բերել յունական Բ-ից, չնայած որ հէնց իր իսկ նախորդ դատողութիւնների տրամաբանութեամբ դա հնարատր չէ: Ընդ որում, նա բերում է Մարկուարտի առարկութիւնն այդ հաշուով (թէ այդ դէպքում հայերէն Բ-ն կը նմանուէր Բ-ին)՝ համարելով, որ քանի որ հայերէնում յունական կտորները բացուում են, ապա Բ-ի երկու կտորները կը բացուէին եւ կը ստացուէր հայկական Բ-ն: Սակայն պարզ է (եւ դա իրաքանչիւրը հեշտութեամբ կարող է ստուգել՝ փորձելով արագ գրել Բ տառն ունեցող որեւէ բառ), որ իրապէս է Մարկուարտը, եւ իրօք բացուել կարող է միայն ստորին օղակը (կամ միայն վերեւինը՝ կախուած ձեռագրից, բայց երբեք ոչ երկուսը միաժամանակ), ինչպէս եւ լինում է յունական (ռուսական, լատինական) ձեռագրերում՝ Բ: Բանն այն է, որ կտորները բացուում են, ոչ այն պատճառով, որ ինչ-որ մէկը որոշել է, թէ դրանք պիտի բացուեն, այլ քանի որ այդպէս ստացում է գրչի վրայ ազդող ուժերի բերումով, այսինքն՝ օրինաչափօրէն:
- 7 Սեմական լեզուներից փոխառուած լինելու կողմնակիցների շարքում պէտք է յիշատակել Տաղաարեանին, Յարութիւնեանին, Փերիխանեանին: Ընդ որում, Տաղաարեանն այն կարծիքին է, որ փոխառութիւնը կատարուել է փիւնիկեցիների՝ առեւտրական եւ նման այլ շփումների ընթացքում, ինչը միանգամայն հաւանական է թւում:
- 8 Այստեղ ներկայացուած է նաեւ ռուսական տառի ծագումը: Սովորաբար համարում է, որ սլաւոնները փոխառել են յունական այբուբենը, երբ յունարէնում կատարուել է [բ]-[վ] հնչիւնափոխութիւնը, ուստի եւ յունական Բ-ն կիրառուել է ռուսական [վ]-ի համար, իսկ ռուսական [բ]-ի համար կամայական միջամտութեամբ ստեղծուել է նոր՝ Բ նշանը: Իհարկէ, տեսականօրէն սա չի կարելի բացատրել, սակայն բերուած գծանկարից երեւում է, որ ռուսական տառն, ըստ ամենայնի, պարզապէս յունական Բ-ի գրչական մի տարբերակն է: Սրանից կարող է հետեւել, որ սլաւոնները յունական գիրը փոխառել են անցումային փուլում, երբ Բ-ն արդէն գործածուում էր [վ]-ի համար, սակայն երբեմն էլ դեռ՝ [բ]-ի, այսինքն՝ միջին յունարէնի ձեւաորման սկզբնական փուլում: Բանի որ միջին յունարէնը սկսուել է ձեւաորուել Ջ. դարում, դա հնարատրութիւն է տալիս մօտատրապէս թուագրել սլաւոնների կողմից յունական այբուբենի փոխառման պահը Ջ.-Լ. դարերով, ինչը համընկնում է «ժողովուրդների մեծ գաղթի» ժամանակաշրջանին, եւ սլաւոնական պետականութեան կայացման նախաշեմն է (Թ. դար), եւ կրկին հաստատում է գրի եւ պետականութեան անբաժան կապը: Սրանից հետեւում է նաեւ, որ հէնց կիրիլլագիրը պէտք է համարել ռուսական հնագոյն գրային համակարգը, իսկ

- գլագոլագիրը՝ անցանցեալ, չնայած որ ներկայումս առանելապէս ընդունուած է հակատակը:
- 9 նմոյշը՝ Դ. Дирингер, Алфавит, М., 1963, Գլ. 284:
- 10 նմոյշը՝ Դ. Дирингер, Алфавит, М., 1963, Գլ. 237:
- 11 Տեկորի տաճարի (Ե դար) արեւմտեան մուտքի ճակատակալ քարին փորուած՝ Սահակ Կամսարականի շինարարական արձանագրութեան տառաձեւը (ըստ Լիպարիտ Սաղոյեանի):
- 12 А. Периханян, К вопросу..., էջ 117:
- 13 Հր. Աճառեան, Հայերէն արձանական բանասիրան, Ե., 1971, էջ 564:
- 14 Նոյն տեղում:
- 15 Հաւանաբար, եթէ չկատարուէր [ե]-[ը] հնչիւնափոխութիւնը մեր գրում (ինչպէս եւ շատ այլ համակարգերում), չէր էլ յայտնուի [ը] հնչիւնը նշանակող տառ, քանի որ հնչիւնաբանական առանձնայատկութիւնների պատճառով այն չի ընկալուում որպէս հնչոյթ, օրինակ՝ գաղտնավանկում:
- 16 Հ. Մնացականեան, Հայկական տառաձեւակներ, Ե., 1979
- 17 նմոյշը՝ Դ. Дирингер, Алфавит, Գլ. 137:
- 18 Արդի սեմական լեզուներում ունի [ց] արժէքը. հնում արտայայտել է լեզուի որոշակի լարումով արտաբերուող [ս] հնչիւնը:
- 19 Եթէ խ եւ Փ գրանշանների նշումն ճանապարհով գոյացումը հաստատուի, դա կը նշանակի, որ հնագոյն ժամանակներում հայոց մէջ եղել է ինքնուրոյն հնչիւնային գիր ստեղծելու կամ սեմական գրի կատարելագործման եւս մի փորձ:
- 20 Աճառեանը խօսում է պահլաական մի տառաձեւի մասին:

- 21 Պէտք է ասել, որ ըստ Մ. Դիւնանի, յունական անունները կարող են անելի հին լինել եւ անցանցեալ՝ փիւնիկերէնից: Դրանով կարող էր բացատրուել, որ, օրինակ, ունենք յունական «գամմա», որը կարող էր ծագել «գամալ»-ից (ուղտ), եւ «րո»՝ «րոշ»-ից (գլուխ), իսկ հետագայում արամէերէնի ազդեցութեան տակ սեմական անունները կարող էին փոխուել՝ դառնալով «գիմել», «րէշ» եւ այլն: Սակայն հայկականի եւ յունականի յարաբերութիւնները դա առանձնապէս չի փոխում, քանի որ արամէականի ազդեցութեան տակ կարող էին փոխուել նաեւ հայկական անունները, մինչդեռ յունականները կարող էին անելի հաւատարիմ մնալ աւանդութիւն: Որպէս դրա հետեւանք՝ կարելի է տեսնել ոչ միայն հայոց տառանունների հնչիւնափոխումը, այլեւ՝ կրճատումը:
- 22 И. Фридрих, История письма, М., 1979, էջ 128:
- 23 Т. В. Гамкрелидзе, Алфавитное письмо и древнегрузинская письменность. Тбилиси, 1989.
- 24 Հր. Աճառեան, Հայոց գրերը, Ե., 1984, էջ 529:
- 25 F. Miltner, Die entwicklungsgeschichtliche Stellung der kleinasiatischen Alphabete, - «Forschungen und Fortschritte», Bd 14, 1938, էջ 407 եւ յաջորդ. (ըստ И. Фридрих, История письма, էջ 130):
- 26 Նախորդի նախաբանում:
- 27 Գ. Սեւակ, Մեքորայեան գրերը, նրանց կառուցածքի սկզբունքները եւ աղբիւրները, - «Մեսրոպ Մաշտոց», Ե., 1963:
- 28 Т. В. Гамкрелидзе, Алфавитное письмо и древнегрузинская письменность. Тбилиси, 1989.
- 29 Т. В. Гамкрелидзе, նույն տեղում:

